Octavio Paz: poezie, tradiție și modernitate. Puncte de convergență

Rodica GRIGORE

Universitatea "Lucian Blaga"din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
"Lucian Blaga" University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: rodica.grigore@gmail.com

Octavio Paz: Poetry, Tradition, Modernity. Points of Convergence

Considered one of the most important contemporary writers and thinkers of Latin America, Octavio Paz changed for ever the face of Mexican literature. Preoccupied of the relationship between poetry and the modern age, this author dedicated essential essays to this specific problem, but he did not forget nevertheless to evaluate the changes experienced by modern literature from the Romantic epoch to the present-day age. His essays, from *The Labyrinth of Solitude* to *The Bow and the Lyre* or *The Signs in Rotation* prove his decision to define the essence of modern art and altogether that of the meaning of the so called „literary tradition". Based upon the lectures he gave in the USA in the 70s, his cycle of essays dedicated explicitly to the modern poetry analyzes the evolution of European literature from the Romanticism to the Avant-Garde, establishing the points of convergence between the poetic domain, the religious one and their relationship with the society, in order to finally explain the essence of the poem and to underline the role of each reading act.

Keywords: tradition, modernity, modern poetry, religion, Romanticism, Avant-Garde.

Considerat unul dintre cei mai importanți scriitori latino-americani ai ultimului veac, privit (de Carlos Fuentes, conaționalul său) drept cel care a schimbat pentru totdeauna și hotărâtor chipul literaturii mexicane, Octavio Paz, laureatul Premiului Nobel din anul 1990, este nu doar unul dintre marii poeți contemporani, ci și un eseist de excepție. Roberto González Echevarría afirma că avem de-a face, în cazul său, cu un om de cultură mereu atent la ce se petrece în jur, gata să cuprindă totul în meditațiile și scrierile sale, de la probleme literare sau artistice la delicate controverse politice ori ideologice, convins că opiniile sale, acelea ale unui literat deloc atras de existența petrecută în vreun turn de fildeș, pot deschide – chiar și pentru publicul larg, nu doar pentru specialiști – noi perspective asupra unor fenomene importante ale lumii zilelor noastre.

Eseurile sale, de la celebrul volum intitulat *Labirintul singurătății* (*El laberinto de la soledad* – 1950), unde explorează teme majore ale identității mexicane, la *Arcul și lira* (*El arco y la lira* – 1956), *Semnele în rotație* (*Los signos en rotación* – 1965) sau *Dubla flacără* (*La llama doble* – 1993), în care analizează, din diferite perspective, relațiile dintre societate, literatură, religie și erotism, dezvăluie o extraordinară capacitate de sinteză, un spirit analitic mereu viu, dar, deopotrivă, arta de a rosti mari adevăruri într-un asemenea mod, încât să fie accesibile cititorilor. Octavio Paz știe cum să nu-și transforme discursul într-o expunere arid-academică, dar și cum să scrie un text pasionant (și pasionat!) chiar și atunci când vizează aspecte teoretice. Iar dacă lirica sa în ansamblu se nutrește din convingerea profundă, adesea exprimată explicit de către autor, că poezia reprezintă „religia secretă a epocii moderne", opera sa eseistică demonstrează că, pentru Paz, revoluția cuvântului este în egală măsură o revoluție a lumii în care trăim. În opinia sa, viața înseamnă artă, iar arta, o permanentă încercare de întoarcere la acea mitică unitate dintre trup și suflet, dintre om și natură, dintre eu și celălalt.

Poezie și istorie / Istorie și poezie

Apărut în anul 1974, în engleză și spaniolă, eseul pe care Paz îl dedică liricii moderne, *Los hijos del limo: del romaticismo a la vanguardia / Modern Poetry from the Romanticism to the Avant-Garde*, are la bază ciclul de conferințe pe care autorul le-a ținut la Universitatea Harvard, între 1971 și 1972, în calitate de titular al catedrei Charles Eliot Norton. În noua ediție a cărții, revăzută și completată de către autor – și publicată în 1991, la Harvard University Press – sunt aprofundate și extinse interpretările cu privire la relația dintre poezia modernă și esența temporalității. De asemenea, Octavio Paz dedică acum pagini substanțiale operei reprezentanților suprarealismului, creației lui Pound și liricii asiatice, pentru a oferi cititorilor un text dens și pasionant, care să-i ajute să intuiască în mod cât mai adecvat sensul epocii contemporane. Cele șase capitole ale textului sunt construite în jurul conceptului de modernitate, care l-a preocupat și în scrierile anterioare, numai că acum fundamentul gândirii lui Paz este reprezentat de ceea ce el consideră a fi „o tradiție contrară". Altfel spus, o tradiție modernă, ale cărei sensuri trebuie evaluate cu grijă, ținând seama mai ales de raportul care se stabilește între aceasta și concepția despre timp pe care au dezvoltat-o și susținut-o epoci și spații culturale diferite.

Eseistul mexican vorbește despre o adevărată „tradiție a rupturii", o tradiție îndreptată de fiecare dată împotriva elementelor reprezentative (considerate centrale) din opera predecesorilor imediați, iar în felul acesta ia ființă modernitatea specifică pe care o analizează el. Iar modernitatea presupune tocmai privilegierea acestei tradiții a discontinuității, a rupturii, o tradiție ce întrerupe în mod deliberat și violent legătura cu canonul cultural anterior, doar pentru a se raporta la unul (unele) mai vechi și, mai ales, pentru a-și descoperi precursorii reali în epoci îndepărtate de prezent. Însă fenomenul acesta devine el însuși o tradiție, repetându-se în mod asemănător în perioade culturale diferite, exemplul consacrat fiind similitudinile pe care Paz le descoperă între estetica și ideologia romanticilor și doctrina avangardei, mai cu seamă a suprarealismului. Pornind de la o serie de idei formulate anterior în texte precum *Arcul și lira* sau *Semnele în rotație*, cartea de față reprezintă, cel puțin dintr-un anumit punct de vedere, o continuare a explorării unor probleme de care autorul a fost întotdeauna atras, concretizate în câteva întrebări formulate chiar în prefața pe care o semnează: în primul rând, ce este un poem? Dar, la fel de important, ce spun poemele și cum comunică ele? „Poemul este un obiect construit pe baza limbii, a ritmurilor, convingerilor și obsesiilor unui poet și ale unei societăți. Este produsul unei istorii și al unei societăți bine definite, însă modul lui istoric de existență este contradictoriu. Procesul poetic inversează și transformă trecerea timpului; poemul nu oprește timpul în loc, ci îl contrazice și îl transfigurează. [...] Contradicția între istorie și poezie se găsește la nivelul oricărei societăți, dar numai în epoca modernă este atât de evidentă. Răspunsul necesar și conștiința disputei existente între societate și poezie au reprezentat tema centrală, adesea secretă, a poeziei începând cu perioada romantică", afirmă Paz. Cu aceste considerații își începe el complexa incursiune printre punctele de reper (identificând mereu și necesarele puncte de convergență!) ce definesc relațiile „incestuoase și furtunoase", după cum singur le numește, dintre poezie și epoca modernă.

De pe poziția sa implicată, aceea a unui poet hispano-american marcat de provocările cu care s-a confruntat secolul XX, Paz explorează numeroasele sensuri, nu o dată diametral opuse, pe care termenii „modern" și „modernitate" i-au avut pentru poeți, filosofi, artiști ori oameni de știință. Pentru Wordsworth, Rimbaud sau Pound, aceștia înseamnă cu totul altceva decât pentru Napoleon ori Marx. Autorul încearcă să surprindă și să explice esența modernității, evidentă mai ales în artă și în poezie, convins, pe de altă parte, de importanța concepției asupra timpului în ceea ce privește clarificarea raportului dintre ființa umană, cultură și religie. Odată cu epoca pe care ne-am obișnuit să o numim „modernă", spre deosebire de perioadele considerate „tradiționale", lucrurile încep să se petreacă altfel; nu neapărat mai repede, însă e cert că se întâmplă mult mai multe – și toate într-un timp relativ scurt, de aici senzația de „accelerare a istoriei" pe care ființa umană a avut-o (o are!) din ce în ce mai frecvent de-a lungul ultimului secol.

Textul lui Octavio Paz evidențiază lupta – uneori chiar inconștientă – purtată de societatea modernă împotriva vechiului (și ciclicului) sistem întemeiat pe arhetipuri și pe ideea de repetiție și în cadrul căruia, în consecință, însăși ideea de schimbare, de transformare, era privită cu reticență. Însă odată cu Iluminismul din Veacul Luminilor și mai ales după afirmarea pregnantă a raționalismului german, apar germenii unei noi societăți – și, implicit, ai unei noi înțelegeri a lucrurilor. Societatea modernă se va întemeia pe ideea de permanentă schimbare, pe evoluția constantă a sistemului universal, punându-se, deci, bazele unei lumi care deschide larg porțile viitorului, mai cu seamă prin intermediul acțiunii criticii și grație rațiunii. Modernitatea devine, astfel, semnul distinctiv al Occidentului, câtă vreme culturile fundamentate pe ideea ciclicității, asemenea celei musulmane sau indiene, sunt domenii ale timpului trecut, accentuând elementul static care le opune diametral funcționării principiului dinamic ce definește lumea vestică.

Prin urmare, ceea ce Paz numește „revolta viitorului" reprezintă o veritabilă revoluție care acționează în principal la nivelul concepțiilor generale ale unei societăți și care pune mai presus de orice principiul

evoluției, schimbarea și transformarea permanentă fiind notele sale caracteristice. Rațiunea critică este unul dintre elementele definitorii ale modernității, un element care, privit dintr-un punct de vedere specific, creează și distruge în același timp, impunând acele principii care stau la baza coerenței aflate mereu în mișcare ce definește spațiul cultural occidental. Astfel că poezia modernă, spre deosebire de cea a epocilor trecute, nu se mai întemeiază exclusiv pe o tradiție lirică, ci deopotrivă pe o linie specifică de evoluție din dezvoltarea prozei occidentale.

Pentru a înțelege cât mai bine polemica ce însoțește încă de la începuturi arta modernă trebuie să avem în vedere faptul că aceasta ia naștere din sensibilitatea și pasiunea artiștilor, evidențiind atât pasiunea, cât și sensibilitatea acelei tradiții a rupturii, tradiția îndreptată împotriva ei înseși, care își propune să anuleze legăturile evidente și directe cu epoca anterioară, reprezentând începutul unei noi epoci, pline de promisiuni – cel puțin în aparență – o eră a viitorului prodigios, cel care, după cum s-a considerat multă vreme, ar putea oferi un șir nesfârșit de minunate posibilități de evoluție. Căci, în societatea contemporană, consideră Paz, viitorul nici măcar nu mai există în modul în care era el înțeles anterior, fiind la rândul său transformat într-o invenție: istoria modernă. Acesta e și locul geometric în care ia ființă poezia modernă, mai cu seamă odată cu opera preromanticilor și romanticilor englezi și germani, care semnează mai multe texte programatice ce definesc, din diverse perspective, modernitatea, în primul rând acea modernitate privită drept revoltă împotriva viziunii ciclice propuse de religie. Însă întrebarea căreia Octavio Paz încearcă să-i dea un cât mai convingător răspuns este cum ia ființă poezia modernă? Opinia gânditorului mexican este că aceasta este determinată în primul rând de fascinația generațiilor ce au urmat epocii iluministe de a construi raționamente critice cu privire la esența lumii înconjurătoare și de a pune în discuție orice reguli prestabilite. În consecință, ironia romantică, cea care caracterizează începuturile poeziei moderne, subliniază dragostea pentru paradox și contradicție și, de asemenea, conștiința acută a acestei contradicții.

Romanticii și unii reprezentanți ai preromantismului, cum ar fi Hölderlin, Nerval, Wordsworth, Coleridge, Novalis sau Jean Paul au întemeiat noua poezie, transformând concepția asupra timpului, înțelegerea devenirii istorice, dar nuanțând și relația dintre poezie și religie. „În Evul Mediu", scrie Paz, „poezia era <<servitoarea>> religiei; în epoca romantică, este adevărata religie, izvorul principal al Sfintei Scripturi. Rousseau și Herder au arătat că limbajul răspunde mai degrabă nevoilor emoționale ale omului decât celor spirituale; nu foamea, ci iubirea, frica sau uimirea ne-au făcut să vorbim. Primul crez al umanității au fost poemele. Fie că avem de-a face cu vrăji, litanii, mituri sau rugăciuni, imaginația poetică se află în ele de la începuturi. Fără imaginație poetică n-ar exista mituri sau Sfintele Scripturi; în același timp, și tot de la începuturi, religia a confiscat produsele imaginației poetice pentru propriile ei scopuri." În acest sens, trebuie să precizăm și că tot mai prezenta critică a doctrinei religiei creștine întreprinse cu hotărâre de spirite luminate ale Europei secolului al XVIII-lea a avut darul de a transforma, treptat, întreaga societate, făcând posibilă apariția unei noi concepții asupra relației omului cu universul. Iar poezia modernă este înțeleasă, de marea majoritate a romanticilor, drept noua religie a umanității. Căci, spune Paz, poeții romantici au fost cei dintâi care au proclamat, atât cu privire la religia oficială, cât și la filosofie, primatul în primul rând spiritual – dar, din anumite puncte de vedere, chiar și istoric – al poeziei.

În consecință, pentru ei, cuvântul poetic este cuvântul întemeietor, în sensul Logosului primordial. În acest context, cazul lui William Blake, subtil analizat de Paz, este întru totul grăitor. Spirit tumultuos și personalitate marcată de contradicții, el se individualizează în cadrul romantismului englez în primul rând deoarece, în ciuda opiniilor generale ale istoriilor literare consacrate, apartenența sa la estetica romantică rămâne încă o problemă deschisă. Amănuntul de la care pornește demonstrația lui Octavio Paz este legat de relația dintre romantism și religia creștină. Căci, deși diferiți reprezentanți ai curentului n-au ezitat să se declare spirite religioase, Hristos, așa cum apare el în creația lor, nu este nicidecum identic cu cel descris de dogma catolică ori anglicană, fiind diferit chiar față de modelul protestantismului. În plus, imaginea lui Hristos din poezia lui Blake este de-a dreptul aceea a unui erou ce prefigurează revolta spirituală a epocilor de mai târziu. El nici nu propovăduiește dragostea față de aproape, pe de o parte, pentru a putea pedepsi, pe de alta, ci contestă un univers aflat într-o marcată stare de disoluție. Deloc întâmplător, tocmai în aceste detalii descoperim primele elemente cu adevărat relevante ale modernității, așa cum va fi ea înțeleasă ulterior. În figura lui William Blake sunt concentrate toate contradicțiile primei generații de romantici; ele culminează într-o expresie ce depășește romantismul: „A fost Blake cu adevărat romantic? Preamărirea naturii, una din caracteristicile poeziei romantice, nu apare în opera sa. El considera eternă lumea imaginației, şi finită şi temporară lumea generației. Prima era mentală, iar celaltă, o oglindă vegetală care ne distorsionează viziunea. Aceste idei par să-l apropie de gnostici, dar admirația sa în fața trupului şi exaltarea dorinței şi plăcerii erotice îl pun în opoziție cu tradiția neoplatonică."

Interesat în egală măsură de structura intimă a poemului, Paz analizează nu doar marile teme ale modernității sau relațiile acestora cu tradiția, ci și aspectele ce definesc, chiar și la nivel formal, lirica modernă. Astfel, ironia și analogia reprezintă coordonate fără de care aceasta nu poate fi concepută – și care sunt

impuse tot odată cu epoca romantică. Paz spune că figurile poetice nu sunt altceva decât semnul caracteristic al analogiei, înțelegând prin analogie o figură deopotrivă retorică și poetică ce marchează întreaga istorie a poeziei universale. „Analogia a supraviețuit păgânismului și probabil va supraviețui creștinismului, dar și dușmanului său, scientismul." Poezia, consideră Paz, este una dintre manifestările analogiei, câtă vreme rimele și aliterațiile, metaforele și metonimiile nu sunt altceva decât alte modalități de expresie ale gândirii analogice. Această idee vine din necesitatea de a pune în acord sufletul omenesc cu universul și, de asemenea, natura însăși cu toate acele aspecte ce o pot defini fie la nivel uman, fie la nivel simbolic. Rolul poetului, în consecință, devine în principal acela de a contempla lumea exterioară doar pentru a putea să se înțeleagă mai bine pe sine, iar analogia e cea mai importantă dintre figurile poetice, câtă vreme ideea corespondenței universale este, probabil, la fel de veche ca societatea umană.

Comunicare, lectură, interpretare

Dar cum comunică poemul? Pentru a putea răspunde cât mai convingător, Paz face o trecere în revistă a opiniilor exprimate de diverși scriitori sau artiști, proveniți din spații culturale diverse și, nu o dată, îndepărtate. Autorul nu ignoră nici propria experiență poetică, afirmând că, odată cu impunerea poeziei moderne, se pune capăt și concepției tradiționale a timpului ciclic, al cărui centru de greutate era trecutul. În felul acesta, poezia încearcă să-și „însușească" locul ocupat anterior de religie, de toate religiile care trăiesc cufundate în trecut și care exaltă valorile acestuia, în primul rând imaginea paradisului (care, sub forma eternității, nu reprezintă altceva, după părerea lui Octavio Paz, decât un prezent încremenit, un prezent împietrit și lipsit de deschiderea spre un posibil viitor). Pentru autorul cărții de față, însăși ideea de poezie modernă este sinonimă cu schimbarea, cu permanenta transformare, cu desprinderea, nu o dată violentă, de trecut. Veritabilă experiență a rupturii, adevărată revoluție, având, chiar înainte de a se manifesta deschis, capacitatea de a submina setul de reguli impuse anterior prin intermediul mecanismelor sociale sau religioase, poezia modernă, înțeleasă (și) ca tradiție împotriva ei înseși, este și o uluitoare experiență de negare a negației (ca întotdeauna în cazul scrierilor lui Paz, paradoxul este doar aparent!), afirmându-și, în acest fel, viabilitatea estetică. Modernitatea în poezie devine, așadar, expresie a opoziției față de orice dogmatism și, de asemenea, față de concepțiile ce puneau mai presus de toate circularitatea, ciclicitatea, repetiția. Odată cu secolul al XVIII-lea, poezia devine la rândul ei o rebeliune (acționând la nivel artistic, dar nu numai!) menită să modifice înțelegerea relațiilor dintre trecut, prezent și viitor, dar și să configureze sensul schimbării pentru generațiile următoare. În felul lor propriu, poemele moderne vor reuși să deschidă porți ce păreau anterior închise pentru totdeauna, dar și să elibereze spiritul de condiționările religioase ce păruseră, în unele momente, a fi fără de scăpare.

Toate acestea se regăsesc încă din opera precursorilor modernității, excelent identificați de eseistul mexican. Reacție și respingere, analogie și ironie, atât Hölderlin (care își manifestă entuziasmul față de o comunitate egalitaristă și liberă), cât și Novalis (care, asemenea romanticilor germani, vede femeia nu doar ca obiect, ci și ca subiect erotic, evidențiind eliberarea spirituală prin intermediul iubirii) sau Schlegel (care face apologia iubirii libere în *Lucinda*) le înțeleg și le trăiesc, incluzându-le în creațiile lor. Iar Paz descoperă în aceste aspecte o evidentă anticipare a spiritului care va domina, ulterior, avangarda. Căci gustul pentru grotesc, preferința pentru straniu și neobișnuit, apropierea între cotidian și supranatural, precum și căutarea paradoxului (care înseamnă și includerea ironiei chiar în inima spiritului romantic) vor fi reluate, pste timp, de reprezentanții avangardelor – europene și nu numai.

Religiozitatea romantică, despre care s-a discutat atâta, este interpretată de Octavio Paz drept expresie a nereligiozității, iar ironia subliniată și utilizată chiar de către autor evidențiază faptul că nereligiozitatea romantică este, de fapt, profund religioasă... Tema morții lui Dumnezeu demonstrează această afirmație, atât în cazul lui Jean Paul, cât și în cel al lui Novalis. Tema aceasta va fi continuată și transformată mai târziu, apărând sub alte forme în opera filosofilor și scriitorilor din secolele al XIX-lea și al XX-lea, cum ar fi Nietzsche, Dostoievski și Mallarmé. Interesant este și că, pentru literatura occidentală de la epoca romantică încoace, sunt extrem de importante atât experiența păgânismului, cât și cea a creștinismului lipsit de Dumnezeu sau chiar capabil să-l nege. Din punctul de vedere al lui Paz, poezia reprezintă elementul esențial și cuvântul fondator, numai că până și aici regăsim paradoxul – cuvântul înseamnă, deopotrivă, dezintegrare și risipire, câtă vreme conștiința istoriei este conștiință a morții. Romantismul, așa cum este el conceput de către autorul cărții de față, reprezintă o mișcare literară, dar și modalitatea de a impune o nouă morală, o nouă erotică și o nouă politică: „Fiind o mișcare literară, romantismul a însemnat, de asemenea, o nouă morală, un altfel de erotism și o nouă politică. Poate că nu a fost și o religie, însă a reprezentat mai mult decât o estetică și o filosofie: un mod de a gândi, de a simți, de a te îndrăgosti, de a lupta, de a călători – un mod de a trăi și un mod de a muri."

Înțelegerea poeziei de către marii reprezentanți ai romantismului constituie o experiență vitală la care participă întreaga ființă umană. Iar poemul, în consecință, nu va mai reprezenta o simplă realitate verbală, ci deopotrivă un act. Poezia și arta în general

încetează să mai fie exclusiv reprezentări sau modalități de contemplare a realității, transformându-se în încercări de a influența existența. Odată cu romantismul, frontierele clar trasate anterior între viață și artă se șterg, poezia devine un act esențial, iar existența capătă intensitatea poeziei. Analogia își dezvăluie semnificațiile exact în acest punct, căci ea articulează sensurile poemului și pe cele ale existenței (dacă universul e conceput, în mișcarea sa de rotație, asemenea unui mare text, înseamnă că lumea întreagă poate deveni poem, în anumite condiții, iar acea lume va fi una configurată din ritmuri și simboluri, corespondența și analogia devenind denumirile esențiale ale infinitului ritm universal). Romanticii au impus odată pentru totdeauna viziunea analogică cu privire la ființa umană și la univers, iar pentru Octavio Paz aceeași analogie revine mereu pentru a sublinia faptul că regularitatea și periodicitatea se opun accidentului și hazardului. În accepțiunea pe care i-o dă Paz, analogia nu implică unitatea lumii, ci evidențiază tocmai pluralitatea acesteia, și nu este semnul identității cu sine a ființei umane, ci dimpotrivă, tocmai al diversității umanității. Prin urmare, într-un univers în care identitatea a dispărut, moartea devine marea excepție care absoarbe și anulează orice lege și odată cu care se impune un dublu recurs împotriva acestei excepții, pe de o parte, ironia văzută ca estetică a grotescului și bizarului, iar pe de alta, analogia înțeleasă ca „știință a corespondențelor": „Analogia este știința corespondențelor. Este, în orice caz, o știință care există doar datorită diferențelor. Exact deoarece acesta *nu este* acela, e posibil să construim o punte între acesta și acela. [...] Analogia este metafora în care alteritatea se visează unitate, iar diferența se proiectează iluzoriu ca identitate. Prin intermediul analogiei, peisajul confuz al pluralității devine organizat și inteligibil. Analogia e operațiunea prin care, grație jocului similitudinilor, acceptăm diferențele. Analogia nu elimină diferențele: le dă o nouă viață, le face acceptabilă existența. Fiecare poet și fiecare cititor este o conștiință solitară: analogia e oglinda în care ei se reflectă."

În contextul discuției despre romantism, Paz consideră că în Spania nu a existat o mișcare romantică în adevăratul sens al cuvântului, ci s-ar putea vorbi doar despre o copie (nu întotdeauna reușită...) a modelelor – franceze sau germane; unul dintre elementele cele mai importante, viziunea analogică, lipsește din acest decor, câtă vreme artiștii și oamenii de litere spanioli nu au pus, în epoca respectivă, prea mare preț pe ideea corespondențelor ce definesc structura universului. „Romantismul spaniol a fost superficial și declamativ, patriotic și sentimental, o imitație a modelelor franceze, ele însele bombastice și importate din Anglia și Germania. Nu ideile, doar temele; nu stilul, doar maniera; nici viziunea corespondenței între macro și microcosmos, nici conștiința faptului că eul e o greșeală, o eroare în sistemul universului. Nu ironia, ci doar subiectivitatea sentimentală. Existau atitudini romantice și poeți deloc lipsiți de talent și pasiune, care au adoptat gesturile lui Byron (nu și economia limbajului impusă de acesta) sau grandilocvența lui Hugo (nu, însă, și geniul lui vizionar)." Explicațiile – și, mai cu seamă, cauzele – acestei situații sunt complexe, deoarece acțiunile și atitudinile (fie ele estetice, publice ori chiar politice) erau susținute de entuziasmul generat inițial de idealurile Revoluției Franceze, ca și, deși mai degrabă indirect, de urmările revoluției industriale. În Spania, însă, nu a existat vreun sprijin social pentru ca noua sensibilitate poetică să se poată impune. Pe de altă parte, în America Latină au existat revoluții de eliberare, numai că efectele lor au fost, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, negative, noii satrapi locali veniți la putere odată cu victoriile revoluțiilor nefăcând altceva decât să contribuie la pauperizarea propriilor țări. În plus, spre deosebire de romanticii europeni, care lăsau în mod deliberat la o parte raționalismul (înțeles ca un soi de expresie, în plan artistic, a absolutismului epocilor anterioare), în America Latină s-a afirmat un adevărat cult al pozitivismului, care a servit, în mare măsură, pentru a justifica ideologia noii oligarhii, iar nu pentru a susține vreo mișcare de emancipare culturală a burgheziei – fie ea și liberală – așa cum s-a întâmplat în Europa.

Acesta este cadrul general în care, după 1880, au început să se afirme, odată cu José Martí și Rubén Darío, ideile modernismului care, în opinia lui Paz, reprezintă, prin efervescență și intensitate, adevăratul romantism al Americii Hispanice, în condițiile în care respectiva orientare, înglobând parte din estetica simbolismului și parnasianismului, a reprezentat prima încercare de critică făcută de pe pozițiile sensibilității cu privire la ideologia empirismului pozitivist. Desigur, această modernitate a Lumii Noi nu este identică cu cea pe care o regăsim în opera lui Baudelaire sau Rimbaud, câtă vreme latino-americanii preferă obiectele „inutile și frumoase", ca soluție în fața provocărilor lumii exterioare, însă recurg la această soluție cu fervoarea pe care, anterior, doar la marii romantici o mai putem descoperi. Modernismul latino-american va fi, așadar, cosmopolit și plin de pasiune, reprezentanții săi văzând în Paris nu doar adevăratul centru al lumii, ci marele centru al unei noi – și esențiale, din punctul lor de vedere – estetici, menite nu neapărat a schimba lumea, însă, cu siguranță, capabilă să transforme poezia vremii. Paradoxal, cel puțin la prima vedere, dar pe deplin explicabil în contextul specific al Lumii Noi, tocmai prin intermediul cosmopolitismului și estetismului profesat de spiritele conducătoare ale mișcării moderniste, latino-americanii au descoperit cu adevărat marea tradiție a poeziei spaniole și europene, în general, recuperând, simbolic, întreaga istorie a liricii vechiului continent, de la Dante și Petrarca și până la Góngora sau Quevedo, dar, în egală măsură, și ritmurile poeziei populare. Poezia devine, în acest fel, pentru

moderniștii latino-americani, o manifestare a ritmului universal și noua mistică a naturii pe care, anterior, orientările pozitiviste încercaseră să o ignore complet.

Avangarda, pe de altă parte, este considerată de Paz momentul și elementul care încheie („închiderea cercului") tradiția împotriva ei înseși. Însă păstrează, așa cum era de așteptat, o serie de caracteristici impuse de modernism, dintre care cea mai importantă este permanenta dualitate revoluție – poezie, căci poeții avangardiști vor vedea în ele două modalități (implicit, expresii) diferite, dar niciodată aflate în conflict deschis, de a schimba lumea. „Epoca modernă este o perioadă a schismei și a negării de sine, o eră criticii. S-a identificat pe ea însăși cu schimbarea, schimbarea, la rândul său, cu critica, și amândouă cu progresul. Arta modernă este modernă pentru că e critică. Critica ei s-a dezvoltat în două direcții contradictorii: a respins timpul linear al epocii moderne și s-a respins pe sine. Prin cea dintâi a negat modernitatea; prin cea de-a doua, a afirmat-o. Pusă în fața istoriei și a schimbărilor acesteia, a postulat acel timp aflat în afara timpului, timpul originilor, clipa sau ciclul; confruntată cu propria tradiție, ea a cerut schimbarea și critica. Fiecare mișcare artistică a negat-o pe cea dinainte, iar prin fiecare din aceste respingeri, arta s-a perpetuat." Critica sistemului politic se va transforma și într-o critică a vechii concepții cu privire la istorie și la esența temporalității. Paz enumeră câteva opoziții esențiale din acest punct de vedere: iubire / umor, magie / politică; însă ele nu fac altceva decât să exprime opoziția centrală, și anume pe aceea dintre artă și viață... Căci, așa cum consideră autorul, de la Novalis la suprarealiști, poeții moderni s-au confruntat cu diferite concretizări ale acestei opoziții, fără să reușească, însă, să o rezolve satisfăcător, dar și fără să reușească să o anuleze ori s-o ignore. Dualitatea aceasta a luat, în timp, forme diverse, devenind expresie a antagonismului dintre relativ și absolut, sau între cuvânt (poetic sau nu) și istorie, fapt care se vede în opera lui André Breton sau Salvador Dalí. Acesta din urmă reprezintă și o interesantă expresie a analogiei cu romantismul și simbolismul, mai cu seamă în privința înțelegerii timpului ca desfășurare ciclică. Prin urmare, va spune Paz, timpul ciclic al analogiei conduce exact la timpul gol al conștiinței ironice. Tocmai de aceea, autorul eseului de față folosește termenul „metaironie", care, în contextul avangardei, dezvăluie interdependența între acele aspecte pe care ne-am obișnuit să le considerăm „superioare" și cele văzute ca „inferioare", obligându-ne să renunțăm la asemenea judecăți de valoare.

Poemul este o virtualitate tranzitorie care se actualizează în istorie și în lectură. „Nu există poem *în sine,* ci doar *în mine* sau *în tine*", scrie Octavio Paz în finalul cărții de față. Desigur, putem asocia aceste considerații cu cele făcute de Roland Barthes sau de Jacques Derrida, numai că originalitatea și profunzimea gândirii eseistului mexican reușește să demonstreze convingător nu doar că poemul este spațiul unic în care cititorul și opera se întâlnesc, ci și că opera nu există cu adevărat și nu poate fi considerată text până în clipa apariției cititorului care s-o învestească cu sens și s-o actualizeze iar și iarăși.Să nu uităm că Borges însuși vorbea despre literatură ca despre acea mare metaforă care se recreează și se actualizează perpetuu.

Nu e, deci, întâmplător, că Octavio Paz afirmă: „Poemul este o virtualitate tranzitorie care se actualizează în istorie și în lectură. [...] Structura este anistorică; textul este istorie, poartă o dată. De la structură la text și de la text la lectură: dialectica schimbării și identității. Structura este invariabilă în raport cu textul, însă textul e constant în relație cu lectura. Textul rămâne întotdeauna același – și la fiecare lectură se dovedește diferit. Fiecare lectură este o experiență datată care neagă istoria cu ajutorul textului, și care, prin intermediul acestei negări, se introduce pe sine din nou în cadrul istoriei. Variație și repetiție: lectura e o interpretare, o variantă a textului, iar prin intermediul ei, textul este constituit, repetat – și absoarbe variația. Lectura ne întoarce într-un alt timp, acela al poemului. Un timp care nu este al calendarelor sau al ceasornicelor – un timp ce există dinainte de ele." Lectura, element esențial al sistemului estetic și poetic al lui Paz, devine, așadar, un fapt ce ține de domeniul realității, iar confirmarea realității textuale se face prin intermediul receptării, al acțiunii și atitudinii fiecărui cititor în parte.

Bibliography:

Octavio Paz, *Modern Poetry from the Romanticism to the Avant-Garde*, New and enlarged edition. *(Poezia modernă de la romantism la avangardă),* Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 1991.

Octavio Paz, *El laberinto de la soledad (Labirintul singurătății)*, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica, 1998.

The Cambridge History of Latin American Literature. (*Istoria Cambridge a literaturii latino-americane*) Edited by Roberto González Echevarría and Enrique Pupo-Walker, Cambridge University Press, 2008.

Antologia criticii literare hispano-americane. Traducere de Ruxandra Maria Georgescu și Paul

Alexandru Georgescu, cuvânt înainte de Germán Arciniegas, București, Editura Univers, 1986. Sandro Abate, *El modernismo, Rubén Darío y su influencia en el realismo mágico (Modernismul, Rubén Darío și influența sa asupra realismului magic)*, Bahía Blanca, Departamento de Humanidades, Universidad Nacional del Sur, 1998.

Pedro Serrano, *La construcción del poeta moderno. T.S. Eliot y Octavio Paz (Construcția poetului modern. T.S. Eliot și Octavio Paz)*, Ciudad de México, Conaculta, 2011.